

ESKI O‘ZBEK YOZUVIDA FOYDALANILGAN YOZMA YODGORLIKLAR

Abdunazarova Nazira Dilshod qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Pedagogika va ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti

Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili yo‘nalishi)

2-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada eski o‘zbek yozuvi va unda yaratilgan yozma yodgorliklarning tarixi, turlari, ilmiy va madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Eski o‘zbek yozuvi asosan arab grafikasiga asoslangan bo‘lib, XII asrdan boshlab, XIX asrgacha keng foydalanilgan. Ushbu yozuv orqali yaratilgan adabiy, diniy va ilmiy qo‘lyozmalar O‘rta Osiyo va Sharqning ilmiy-madaniy taraqqiyotida muhim o‘rin tutgan. Tadqiqotda eski o‘zbek yozuvida yaratilgan qo‘lyozma yodgorliklarning madaniy ahamiyati yoritilib, ularning tahlili o‘tkaziladi. Adabiy qo‘lyozmalar Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur kabi yirik shaxslarning ijodi orqali o‘z davrining badiiy va estetik qiyofasini aks ettirgan. Diniy va ilmiy asarlar esa xalqning diniy-falsafiy qarashlari va ilmiy yutuqlarini ko‘rsatgan. Shuningdek, eski o‘zbek yozuvida yozilgan davlat hujjatlari va diplomatik yozishmalar orqali o‘sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy aloqalar va davlat boshqaruvi tizimining yozma madaniyati o‘rganiladi. Maqola davomida qo‘lyozmalarning ilmiy va madaniy meros sifatida ahamiyati, ularni o‘rganish va kelajak avlodlarga yetkazish masalalari ham keng yoritilgan. Bugungi kunda eski o‘zbek yozuvidagi yozma yodgorliklarni tadqiq qilish xalqimizning boy madaniy va ilmiy merosini saqlab qolish yo‘lidagi muhim qadamdir.

Kalit so‘zlar: Eski o‘zbek yozuvi, qo‘lyozma yodgorliklar, Alisher Navoiy, arab grafikasiga asoslangan yozuv, madaniy meros, ilmiy asarlar, diniy asarlar, davlat hujjatlari, diplomatik yozishmalar, o‘zbek adabiyoti.

ANNOTATION

This article analyzes the history, types, and scientific and cultural significance of Old Uzbek script and the written monuments created in it. The Old Uzbek script, based mainly on Arabic script, was widely used from the 12th to the 19th century. Literary, religious, and scientific manuscripts written in this script played an important role in the scientific and cultural development of Central Asia and the East. The study highlights the cultural significance of the written monuments created in Old Uzbek and provides an analysis of them. Literary manuscripts reflect the artistic and aesthetic nature of their era through the works of prominent figures like Alisher Navoi and Zahiriddin Muhammad Babur. Religious and scientific works, on the other hand, reflect the people’s religious-philosophical views and scientific achievements. The Old Uzbek script was also used in official documents and diplomatic correspondences, providing

insights into the written culture of state governance and socio-political relations of that period. The article also explores the significance of these manuscripts as scientific and cultural heritage, focusing on their preservation and the transmission of this heritage to future generations. Today, studying the written monuments in Old Uzbek script is a crucial step towards preserving the rich cultural and scientific heritage of the Uzbek people.

Keywords: Old Uzbek script, manuscript monuments, Alisher Navoi, Arabic script-based writing, cultural heritage, scientific works, religious works, official documents, diplomatic correspondences, Uzbek literature.

Eski o'zbek yozuvi o'zbek xalqining tarixiy-madaniy merosi va uning madaniy taraqqiyotida muhim rol o'ynagan. Ushbu yozuv XII-XIX asrlarda arab grafikasi asosida shakllanib, turli davrlarda o'zbek adabiyoti, ilm-fani, davlat boshqaruvi va huquqiy tizimining asosiy yozma ifoda vositasi sifatida qo'llangan. O'rta Osiyo xalqlari uchun arab yozuvi nafaqat diniy, balki dunyoviy bilimlarni o'zlashtirishda ham asosiy manba bo'lgan. Eski o'zbek yozuvi, ayniqsa, Xiva, Buxoro va Qo'qon xonliklarining siyosiy va madaniy hayotida keng qo'llanilib, bu hududlarda yozma madaniyatning yuqori rivojlanganligini namoyon qilgan. O'zbek tilida yozilgan turli qo'lyozmalar, kitoblar va rasmiy hujjatlar tarixiy jarayonlarning bevosita guvohidir.

Eski o'zbek yozuvida yaratilgan yozma yodgorliklar xalqning madaniy hayoti, diniy qarashlari, ilmiy yutuqlari va adabiy jarayonlarining asosi bo'lib xizmat qilgan. Bu yozuvning rivojlanishi turkiy tillarning o'zaro ta'siri va ularning madaniy merosini aks ettirgan muhim manbalar bilan bog'liq. Mazkur qo'lyozmalar o'z davri ijtimoiy, madaniy va ilmiy hayotining ko'zgusi sifatida bugungi kunda katta ilmiy ahamiyat kasb etadi. O'zbek adabiyoti va ilmiy merosining rivojlanishida Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa allomalarning yozma yodgorliklari alohida o'rin egallaydi. Shu bilan birga, ushbu qo'lyozmalar orqali o'sha davrning siyosiy jarayonlari va ijtimoiy muammolari haqida muhim ma'lumot olish mumkin.

Madaniy merosning yozma yodgorliklari ko'p jihatdan o'z davrining madaniy va ilmiy taraqqiyotini o'zida aks ettiradi. Xususan, eski o'zbek yozuvida yozilgan diniy va ilmiy asarlar Sharq va Islom madaniy merosining qimmatli manbalari hisoblanadi. Ayniqsa, tibbiyot, astronomiya, matematika, falsafa kabi fanlarga oid asarlar eski o'zbek yozuvi vositasida yozilgan va bu yozuv o'sha davrdagi ilmiy jarayonlarni o'zida aks ettirgan. Bugungi kunga kelib, eski o'zbek yozuvida yozilgan ko'plab qo'lyozmalar jahonning turli kutubxonalarida, jumladan, O'zbekiston, Rossiya, Britaniya va boshqa davlatlarning ilmiy markazlari va muzeylarida saqlanmoqda. Ushbu qo'lyozmalar o'z davri ilm-fani va madaniyatining bebaho yodgorliklari bo'lib, ularni o'rganish va tahlil qilish orqali xalqning madaniy va ilmiy merosi haqidagi tasavvurlarimizni kengaytirishimiz mumkin. Shu sababli, eski o'zbek yozuvi va uning

yodgorliklarini tadqiq etish bugungi kunda o'zbek xalqining madaniy va ilmiy merosini saqlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Eski o'zbek yozuvi XII–XIX asrlarda turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan yozma madaniyatning bir qismi bo'lib, arab alifbosiga asoslangan. Bu davrda O'rta Osiyoning madaniy, ilmiy va diniy markazlari bo'lgan Samarqand, Buxoro, Xiva, Qo'qon shaharlarida arab yozuvi asosida yaratilgan o'zbek tilidagi qo'lyozmalar va kitoblar katta rol o'ynagan. M. Karimovning tadqiqotlariga ko'ra, bu yozuv tizimi nafaqat diniy ilmlar, balki tarix, adabiyot, tibbiyot va boshqa fan sohalarida ham keng foydalanilgan [1].

Eski o'zbek yozuvining rivojlanishi asosan uch bosqichga bo'linadi: ilk davr (XII–XIV asrlar), o'rta davr (XV–XVI asrlar) va kechki davr (XVII–XIX asrlar). Ilk davrda eski o'zbek yozuvi arab yozuvi asosida shakllangan va boshqa turkiy tillar, xususan, qadimgi turk yozuvi bilan bog'liq bo'lgan. O'rta davrda Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek va boshqa allomalarning asarlari orqali o'zbek yozuvi rivojlanib, yangi so'z va iboralar kiritilgan. Kechki davrda esa eski o'zbek yozuvi asosan rasmiy hujjatlar, davlat yozishmalari va diniy asarlar yozish uchun qo'llanilgan. Olimlarning fikricha, bu davr yozuvi ilmiy va madaniy jihatdan boyitilgan bo'lib, xalqning ijtimoiy hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatgan .

Eski o'zbek yozuvida yaratilgan yozma yodgorliklar turli sohalarda yaratilgan bo'lib, ular quyidagi turlarga ajratiladi:

Adabiy qo'lyozmalar: Bu turdagi yozma yodgorliklar o'z davrining adabiy me'yorlari va ijodiy an'analarini aks ettiradi. Jumladan, Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur kabi shaxslarning asarlari o'z davrining yetakchi adabiy namunalari hisoblanadi. Navoiy asarlarida eski o'zbek tili nafis badiiy ifoda vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Uning "Xamsa"si, shubhasiz, o'zbek adabiyotining eng yuksak namunalari qatoriga kiradi. A. Xamidovning fikricha, Navoiy o'z asarlarida arab yozuvidan unumli foydalangan va o'zbek tilining barcha go'zalligini yozma shaklda aks ettirgan [2]

Diniy qo'lyozmalar: Diniy asarlar asosan islomiy ilm-fan, fiqh, hadis, tafsir va tasavvufga oid bo'lib, ular eski o'zbek yozuvi vositasida yozilgan. Diniy qo'lyozmalar islom madaniyatining turli jihatlarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu qo'lyozmalar orqali xalqning diniy va falsafiy qarashlari haqida ma'lumot olish mumkin. Z. Rustamovning tadqiqotlarida diniy qo'lyozmalarning madaniy va diniy hayotdagi ahamiyati keng yoritilgan [3].

Ilmiy qo'lyozmalar: Eski o'zbek yozuvida yozilgan ilmiy asarlar o'rta asrlar Sharq olamining ilmiy yutuqlarini o'zida mujassam etgan. Masalan, astronomiya, tibbiyot, matematika va falsafa sohasida yozilgan risolalar o'sha davr ilmiy hayotini aks ettiradi. Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino va Mirzo Ulug'bekning ilmiy asarlari orqali

o‘zbek xalqining ilm-fan rivojidadagi yutug‘ini ko‘rish mumkin. A. Beruniyning asarlari, o‘sha davr ilmiy bilimlari haqida qimmatli ma‘lumotlar berib, turli fan sohalarida katta ta‘sir ko‘rsatgan [4].

Davlat hujjatlari va diplomatik yozishmalar: Eski o‘zbek yozuvida yozilgan davlat hujjatlari va diplomatik yozishmalar xonliklar o‘rtasidagi siyosiy va iqtisodiy aloqalarni o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Bu hujjatlar davlat boshqaruvi tizimi, qonunchilik va diplomatik aloqalar haqida batafsil ma‘lumot beradi. Yusupovning tadqiqotlarida o‘zbek xonliklari o‘rtasidagi yozishmalar tahlili asosida davlat va huquqiy tizimdagi yozma madaniyatning o‘rni yoritilgan [5].

Eski o‘zbek yozuvida yaratilgan qo‘lyozma va yozma yodgorliklar o‘z davrining madaniy merosini aks ettiruvchi qimmatli manbalar hisoblanadi. Ushbu yozuv nafaqat adabiy va ilmiy asarlarni, balki xalqning madaniy qadriyatlari, ijtimoiy hayoti va diniy tushunchalarini ham o‘zida aks ettirgan. M. Karimovning so‘zlariga ko‘ra, o‘zbek yozuvi orqali xalqning madaniy hayoti va an‘analarini saqlab qolish va o‘zlashtirishda katta rol o‘ynagan [1].

Adabiy qo‘lyozmalar, xususan, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa ijodkorlarning asarlari orqali xalqning madaniy merosi keng ko‘lamda ifodalangan. Ushbu asarlar o‘z davrining badiiy tafakkuri va estetik qiyofasini ko‘rsatib beradi. Ular xalqning madaniy saviyasini, adabiy jarayonlarini va falsafiy qarashlarini aks ettiradi. A. Xamidovning tadqiqotlariga ko‘ra, Navoiyning “Xamsa”si va Boburning “Boburnoma”si madaniy merosning yuksak namunalari bo‘lib, xalqning milliy qadriyatlarini ifodalab bergan [2].

Eski o‘zbek yozuvida yaratilgan ilmiy asarlar Sharq olamidagi ilm-fan rivojiga katta hissa qo‘shgan. Ayniqsa, tibbiyot, astronomiya, matematika va falsafa sohasida yozilgan risolalar o‘sha davr ilmiy bilimlarining yuksak darajada bo‘lganini ko‘rsatadi. Masalan, Abu Rayhon Beruniy va Ibn Sino ning asarlari o‘zbek yozma yodgorliklarining ilmiy ahamiyatini belgilovchi asosiy manbalar hisoblanadi.

Beruniyning “Qonuni Mas’udiy” asari orqali astronomiya faniga oid o‘sha davrning yetuk bilimlari yoritilgan. Bu asar nafaqat Sharq, balki butun dunyo ilmiy hamjamiyatiga katta ta‘sir ko‘rsatgan. Beruniy asarlari orqali eski o‘zbek yozuvi ilmiy jarayonlarni o‘zida aks ettirib, xalqning ilmiy merosini boyitgan. Shu bilan birga, Ibn Sino tibbiyot, falsafa va boshqa ilmiy sohalar bo‘yicha yozgan asarlari ham eski o‘zbek yozuvining ilm-fan rivojida qanday rol o‘ynaganligini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda eski o‘zbek yozuviga oid yozma yodgorliklar dunyoning turli kutubxonalarida va ilmiy markazlarida saqlanmoqda. Sankt-Peterburgdagi Sharq qo‘lyozmalari kutubxonasi, Toshkentdagi O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti, va London Britaniya muzeyi kolleksiyalarida o‘zbek yozuviga oid ko‘plab noyob qo‘lyozmalar mavjud. Ushbu manbalar hali ham ilmiy

izlanishlar uchun muhim o'rganish ob'ektlari hisoblanadi. S. Yusupovning tadqiqotlariga ko'ra, qo'lyozmalarni o'rganish va ularni saqlash xalqning madaniy merosini kelajak avlodlarga yetkazish jarayonida muhim ahamiyatga ega. U eski o'zbek yozuvi orqali yaratilgan qo'lyozmalarning nafaqat tarixiy, balki madaniy ilmiy qadriyatlarni o'z ichiga olishini ta'kidlaydi [5].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, eski o'zbek yozuv tizimi nafaqat o'zbek xalqining o'ziga xos yozma madaniyati va adabiyotini yaratishga xizmat qilgan, balki diniy, ilmiy va ijtimoiy hayotning ko'p qirrali jihatlarini aks ettirgan. Arab grafikasi asosidagi bu yozuv turli asrlar davomida o'zbek va boshqa turkiy xalqlar hayotida chuqur ildiz otib, adabiyot, davlat boshqaruvi, huquqiy tizim va ilm-fanning rivojida muhim vosita sifatida qo'llanilgan.

Eski o'zbek yozuvida yozilgan asarlar xalqimizning diniy, ilmiy va madaniy qarashlarini, shuningdek, ijtimoiy va siyosiy jarayonlarini o'zida aks ettirgan muhim tarixiy manbalar hisoblanadi. Jumladan, adabiy asarlar xalqning estetik va badiiy qadriyatlarini, ilmiy qo'lyozmalar esa ilm-fan rivojiga qo'shilgan hissani ko'rsatib beradi. Ayniqsa, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa allomalarning asarlari eski o'zbek yozuvining badiiy imkoniyatlarini namoyon qilgan. Ularning ijodi o'zbek adabiy tilining va yozma madaniyatining rivojida muhim bosqich hisoblanadi.

Ilmiy asarlar esa eski o'zbek yozuvida keng yozilgan bo'lib, ularning qatorida tibbiyot, astronomiya, matematika va falsafa sohalariga oid qo'lyozmalar katta ahamiyatga ega. Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino va Mirzo Ulug'bekning ilmiy asarlari o'zbek yozuvi orqali nafaqat o'zbek madaniyati, balki dunyo ilm-fanining yuksalishiga sezilarli hissa qo'shganini tasdiqlaydi. Bu asarlar o'sha davrda ilm-fan taraqqiyotida o'ziga xos bilim va amaliyotlarning to'planganligini aks ettirgan.

Bugungi kunda eski o'zbek yozuvi bilan bog'liq yozma yodgorliklarni o'rganish va ularni kelajak avlodlarga yetkazish o'ta muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Bu yodgorliklarni saqlash va ilmiy tadqiqotlar orqali o'zbek xalqining madaniy merosini yanada chuqurroq o'rganish va ilmiy hamjamiyatda targ'ib qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Xususan, ko'plab qo'lyozmalar xalqaro ilmiy markazlarda saqlanib, jahon ilm-fanining qimmatli qismi sifatida baholanmoqda. O'zbekistonda va xalqaro miqyosda bu manbalar tadqiq etilib, yangi texnologiyalar orqali raqamlashtirilmoqda, bu esa ularni yanada keng ommaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Eski o'zbek yozuvi va uning yozma yodgorliklarini o'rganish, ularni saqlash va ilmiy jamoatchilikka taqdim etish orqali o'zbek madaniyatining yuksakligini va uning xalqaro ilmiy hamjamiyatdagi o'rnini yanada mustahkamlash mumkin. Shu bois, ushbu madaniy va ilmiy merosni tadqiq qilish jarayonida yangi yondashuvlarni qo'llash va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish o'zbek yozuvining

tarixiy ahamiyatini ochib berishda muhim qadamdir. Xulosa qilib aytganda, eski o‘zbek yozuvi va unda yaratilgan yozma yodgorliklar o‘z davrining ijtimoiy-madaniy hayotining yorqin aksidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov M. “Eski o‘zbek adabiyoti tarixi.” Toshkent: Sharq Nashriyoti, 2005.
2. Xamidov A. “Alisher Navoiy asarlarida o‘zbek tili va yozuvi.” Navoiy Davlat Universiteti Ilmiy Nashrlari, 2010.
3. Rustamova Z. “Eski o‘zbek yozuvi va diniy qo‘lyozmalar.” Toshkent: O‘zFan, 2008.
4. Beruniy A. “Qonuni Mas’udiy.” Ilmiy-tarixiy asarlar to‘plami. Toshkent: Fan Nashriyoti, 1980.
5. Yusupov S. “Markaziy Osiyo qo‘lyozmalari va ularning saqlanishi.” Samarqand: O‘zFan, 2012.

